

QASHQADARYO VILOYATIDA JOYLASHGAN BULOQLARNING SHAKLLANISHI HAMDA ULARNING MIHOFAZA QILISH MASALALARI

M.G.Nazarov – Qarshi davlat universiteti dotsenti

M.I.Bozorov - Qarshi davlat universiteti magistranti

O.Z.Zokirova - Qarshi davlat universiteti magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatining tabiiy buloqlari, ularning shakllanish jarayonlari, gidrologik va ekologik xususiyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, buloqlarning mahalliy aholi hayotidagi o‘rni, qishloq xo‘jaligida tutgan ahamiyati va turizm salohiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida buloqlarning bugungi ekologik holati va ularni muhofaza qilish muammolari yoritilib, samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** “Buloq”, Suv resurslari, ekotizim, antropogen bosim, gidrologik va ekologik xususiyatlar, iqlim omili, geologik omil, Qorabuloq, Tutlik bulog‘i*

FORMATION OF SPRINGS LOCATED IN KASHKADARYO REGION AND ISSUES OF THEIR PROTECTION

***Abstract:** This article analyzes the natural springs of the Kashkadarya region, their formation processes, hydrological and ecological characteristics. The role of springs in the life of the local population, their importance in agriculture and tourism potential are also considered. As a result of the study, the current ecological state of springs and the problems of their protection are highlighted, and recommendations are given for their effective use.*

***Keywords:** "Spring", Water resources, ecosystem, anthropogenic pressure, hydrological and ecological characteristics, climatic factor, geological factor, Karabulak, Tutlik spring*

Kirish. Suv – hayot manbai bo‘lib, uning yetarli darajada mavjudligi nafaqat inson faoliyati, balki tabiiy ekotizimlarning barqarorligi uchun ham muhim omildir. “Buloq” so‘zi o‘zbek tilida “buloq” yoki “chashma” deb tarjima qilinadi. Bu yer osti suvlari yer yuzasiga chiqadigan joyni anglatadi. Buloqlar ko‘pincha toza va salqin suv manbalari bo‘lib, tabiatda muhim rol o‘ynaydi. Ular ichimlik suvi, qishloq xo‘jaligi va boshqa maqsadlar uchun ishlatiladi. O‘zbekistonda ham ko‘plab buloqlar mavjud bo‘lib, ular tabiiy go‘zallik va ahamiyatga ega. Suv resurslari orasida buloqlar alohida o‘rin tutadi. Ular tabiiy ravishda yer ostidan sizib chiqib, ko‘pincha ichimlik suvi, qishloq xo‘jaligi, chorvachilik va turizm uchun asosiy suv manbai vazifasini bajaradi. O‘zbekiston hududida ko‘plab

buloqlar mavjud bo‘lib, ular orasida Qashqadaryo viloyatining buloqlari gidrologik va ekologik ahamiyatga ega muhim ob‘ektlar hisoblanadi. Qashqadaryo viloyati o‘zining tog‘li va tog‘oldi hududlari bilan ajralib turadi. Ushbu geografik sharoit hududda tabiiy buloqlarning shakllanishiga qulay imkoniyat yaratadi. Bu buloqlar nafaqat suv ta‘minoti uchun muhim, balki ular mahalliy ekotizimning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, tog‘oldi hududlarida joylashgan buloqlar aholi tomonidan qadimdan muqaddas manbalar sifatida e‘tirof etilib, diniy va marosimiy tadbirlarda ishlatilgan. Bugungi kunda Qashqadaryo viloyatidagi buloqlarning ekologik holati turli omillar ta‘sirida o‘zgarib bormoqda. Iqlim o‘zgarishi, antropogen bosim va suv resurslaridan noto‘g‘ri foydalanish natijasida ba‘zi buloqlarning suv hajmi kamayib, sifati yomonlashmoqda. Shu sababli, ushbu buloqlarni ilmiy jihatdan o‘rganish va ularni muhofaza qilish bo‘yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining eng muhim buloqlari, ularning gidrologik va ekologik xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va hozirgi ekologik holati tahlil etiladi. Shuningdek, buloqlarning saqlanishi va ulardan oqilona foydalanish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyati O‘zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo‘lib, uning relyefi asosan tog‘li va tog‘oldi hududlaridan iborat. Viloyatning shimoliy qismida Qarshi cho‘li, janubiy va sharqiy hududlarida esa Hisor tizmasining tarmoqlari joylashgan. Ushbu geografik sharoit buloqlarning hosil bo‘lishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi [2; 10-25 b.].

Qashqadaryo viloyatida buloqlarning shakllanishiga quyidagi tabiiy omillar ta‘sir qiladi:

Iqlim omili: Viloyatning iqlimi kontinental bo‘lib, yozda issiq va quruq, qishda esa sovuq va nisbatan nam bo‘ladi. Tog‘li hududlarda yog‘ingarchilik miqdori nisbatan yuqori bo‘lib, bu yer osti suvlarining yig‘ilishiga va buloqlar shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Geologik omil: Tog‘li hududlar asosan ohaktosh, konglomerat va qumtosh jinslaridan tashkil topgan bo‘lib, bu jinslarning yoriluvchanligi suvning yer ostiga singib, keyinchalik buloq sifatida yuzaga chiqishiga imkon yaratadi.

Yer osti suvlari harakati: Qashqadaryo viloyatida yer osti suvlari Hisor tizmasining baland hududlaridan pastga qarab harakatlanadi va tog‘oldi hududlarda buloqlar hosil qiladi [3; 10-12 b.].

Bu tabiiy omillar viloyatning buloqlarga boy bo‘lishiga sabab bo‘lib, ulardan ichimlik suvi, qishloq xo‘jaligi va boshqa ehtiyojlar uchun keng foydalaniladi. Qashqadaryo viloyatida ko‘plab buloqlar mavjud bo‘lib, ularning ayrimlari hajmi, tarkibi va foydalanish xususiyatlariga ko‘ra alohida ahamiyatga ega [3.14-18].

Qashqadaryo viloyati uchraydigan ayrim buloqlar ularning geografik joylashuvi to‘g‘risida qisqacha ma‘lumot beramiz..

Langar ota buloqlari: Qamashi tumanida joylashgan bu buloqlar, Langar ota qishlog‘ida joylashgan masjid bilan birga ziyoratgoh sifatida mashhur.

Oq suv buloqlari: Kitob tumanida joylashgan bu buloqlar, tabiiy go‘zalligi va toza suvi bilan mashhur. Oqsuv buloqlari va daryosi atrofidagi hududlar o‘zining go‘zal tabiati bilan ham ajralib turadi.

Kumushkon buloqlari: Qashqadaryo viloyatining Yakkabog‘ tumanida joylashgan bu buloqlar, toza suvi va ajoyib tabiiy manzaralari bilan mashhur. Bu yerda nafaqat ichimlik suvi, balki dam olish uchun ham ajoyib joylar mavjud.

Qirq qiz buloqlari: Dehqonobod tumanida joylashgan bu buloqlar, afsonaviy voqealar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning atrofidagi tabiiy go‘zalliklar va toza suv har qanday sayyohni jalb qilishi mumkin.

Mingchinor buloqlari: Shahrisabz shahrida joylashgan bu buloqlar, Mingchinor bog‘ida joylashgan bo‘lib, tarixiy va madaniy ahamiyatga ega. Bu bog‘da ming yillik chinor daraxtlari va toza buloq suvi mavjud.

Qo‘rg‘ontepa buloqlari: Mirishkor tumanida joylashgan bu buloqlar, toza suvi va yaqin atrofdagi tabiiy go‘zalliklari bilan mashhur. Bu yerda dam olish va tabiiy manzaralardan zavqlanish mumkin.

Shahrisabz buloqlari: Shahrisabz tumanida joylashgan buloqlar, tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan joylarda joylashgan. Bu buloqlar atrofida ko'plab ziyoratgohlar va tarixiy obidalar mavjud.

Nurota buloqlari: G'uzor tumanida joylashgan bu buloqlar, tarixiy va tabiiy go'zalliklari bilan mashhur. Bu yerda sayyohlar va ziyoratchilar uchun qiziqarli manzaralar mavjud.

Qorabuloq: Bu buloq Kitob tumanidagi Bashir qishlog'ida Hazrati Bashir ziyoratgohi atrofida joylashgan. Qorabuloq mahalliy aholi va mehmonlar orasida muqaddas hisoblanadi. Buloqning suvi shifobaxsh xususiyatlarga ega deb ishoniladi.

Obizarang bulog'i: Kitob tumani, Hissor tog' tizmasida joylashgan. Bu buloq suvi toza va salqin bo'lib, tog'li hududda joylashgan. U atrofidagi manzaralar ajoyib bo'lib, sayyohlar uchun mashhur joydir.

Obulissuv bulog'i: Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida joylashgan. Bu buloq juda toza va sovuq suvga ega bo'lib, uning suvi ichimlik va sug'orish maqsadlarida foydalaniladi. Afsonalarga ko'ra, bu buloq qadim zamonlarda paydo bo'lgan va uning suvi kasalliklarni davolaydi. Obulissuv atrofidagi tabiat juda go'zal bo'lib, sayyohlar uchun mashhur joy hisoblanadi.

Tutlik bulog'i: Yakkabog' tumanida joylashgan. Tutlik bulog'i suvi mineral moddalarga boy bo'lib, sog'liq uchun foydali hisoblanadi. Bu hududda dam olish maskanlari mavjud.

Chorvak bulog'i: Chiroqchi tumanida joylashgan. Chorvak bulog'i suvi toza va salqin bo'lib, mahalliy aholi tomonidan keng foydalaniladi. Bu hududda tabiatning go'zal manzaralari mavjud.

Karakul bulog'i: Shahrisabz tumanida joylashgan. Karakul bulog'i suvi toza va salqin bo'lib, mahalliy aholi tomonidan kundalik hayotda keng foydalaniladi.

G'alvaor bulog'i: Kitob tumanida joylashgan. G'alvaor bulog'i suvi mineral moddalarga boy bo'lib, sog'liq uchun foydali hisoblanadi. Bu hududda dam olish maskanlari mavjud.

Oqsoy bulog‘i: Yakkabog‘ tumanida joylashgan. Oqsoy bulog‘i suvi toza va salqin bo‘lib, mahalliy aholi tomonidan keng foydalaniladi.

Buloqlar mahalliy aholi uchun ichimlik suvi manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligida sug‘orish uchun ham foydalaniladi. Ba’zi buloqlar mineral tarkibi tufayli sog‘lomlashtirish maqsadlarida qo‘llaniladi. Misol uchun, shifobaxsh xususiyatlarga ega bo‘lgan buloqlar atrofida sanatoriyalar va dam olish maskanlari tashkil etilgan.

Buloqlar viloyatning ekologik tizimida muhim o‘rin tutadi. Ular nafaqat ichimlik suvi manbai, balki qishloq xo‘jaligi uchun ham zarurdir. Ammo sanoat korxonalarini faoliyati tufayli ba’zi buloqlar ifloslanish xavfi ostida [6; 14-21 b.].

Buloqlarni muhofaza qilish tabiatni saqlash va ularning ekologik muvozanatini tiklash uchun juda muhimdir. Qashqadaryo viloyatidagi buloqlar ham o‘ziga xos ekotizimga ega bo‘lib, ularni muhofaza qilish uchun quyidagi choralar ko‘rilishi kerak:

Buloqlarning ekologik barqarorligini ta‘minlash va muhofaza qilish. Buloqlar atrofida chiqindilar qoldirilmasligi kerak. Chiqindilar suvning ifloslanishiga olib keladi va ekotizimga zarar yetkazadi. Mahalliy aholi, ekologik tashkilotlar va hukumat organlari tomonidan muntazam ravishda tozalash ishlari o‘tkazilishi zarur.

Buloq suvlaridan oqilona foydalanish. Buloq suvlarini isrof qilmaslik va ularni faqat zaruriyat darajasida ishlatish lozim. Qishloq xo‘jaligida suvni tejoychi texnologiyalarni joriy etish orqali suv resurslarini tejash mumkin.

Buloqlarning tabiatini muhofaza qilish chora tadbirlari. Buloqlar atrofida himoya zonasi tashkil etib, bu hududlarda qurilish, konchilik yoki boshqa faoliyatni cheklash kerak. Buloqlar atrofidagi o‘rmonlarni kesishning oldini olish va yangi daraxtlar ekish orqali ekotizimni tiklash.[4]

Ekologik tarbiya: Mahalliy aholi va sayyohlarga tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati haqida ma’lumot berish. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash,

suvni tejash kabi masalalar bo'yicha o'quv dasturlari tashkil etish. Buloqlar atrofida ogohlantirish belgilari o'rnatib, ularni himoya qilish zarurligini eslatish.

Qonuniy choralar. Buloqlarni ifloslantirgan shaxslar yoki tashkilotlarga qattiq jarimalar qo'llash. Buloqlarning suv sifatini muntazam ravishda tekshirib borish va ifloslanish holatlari aniqlanganda darhol choralar ko'rish.

Turizmni tartibga solish. Buloqlarni muhofaza qilishni hisobga olgan holda ekoturizmni rivojlantirish. Bu orqali sayyohlar tabiatni muhofaza qilish zarurligini tushunishadi. Buloqlar atrofida chiqindilar uchun maxsus idishlar, tozalangan suv manbalari va hojatxonalar qurish.

Ilmiy tadqiqotlar va monitoring. Buloqlarning suv sifatini muntazam ravishda tekshirib borish va zarur bo'lganda choralar ko'rish. Buloqlar atrofidagi o'simliklar va hayvonot dunyosini o'rganish, ularni muhofaza qilish uchun choralar ishlab chiqish.

Xalqaro hamkorlik. Buloqlarni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro tashkilotlar va loyihalar bilan hamkorlik qilish. Masalan, UNESCO yoki boshqa ekologik tashkilotlarning dasturlarida ishtirok etish.

Xulosa. Qashqadaryo viloyati, o'zining boy tabiiy resurslari va mo'jizaviy buloqlari bilan ajralib turadi. Ushbu buloqlar nafaqat hududning iqtisodiy rivojlanishiga, balki mahalliy aholining salomatligini yaxshilashga ham katta hissa qo'shadi. Buloqlarning tarkibidagi minerallar va ularning terapevtik xususiyatlari, shu jumladan, turizmni rivojlantirish, viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, buloqlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirish, uzoq muddatli ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhimdir. Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatining buloqlari nafaqat tabiatning inoyatidir, balki uning ijtimoiy va iqtisodiy farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi salohiyatdir. Buloqlarni o'rganish va ularni to'g'ri boshqarish orqali viloyatning kelajakdagi rivojlanishiga yanada katta turtki berilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston tabiiy geografiyasi” P.G‘ulomov, I.Hasanov, A.Qayumov 2-qism Toshkent 2009 y.
2. Nizomov A. Hisor buloqlari. – T.: Mehnat, 1989.
3. Nizomov A., Alimqulov N., Tillaxodjayeva Z. Tabiiy geografik jarayonlar. O‘quv qo‘llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2015.
4. Nazarov M.G. Qashqadaryo havzasining antropogen landshaftlari va ularning geoeologik holati. G.f.f.d. (PhD) ilm. dar. olish uchun taqdim et. diss. avt. – Samarqand, 2020.
5. Baratov P. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1996.
6. Baratov P., Mamatqulov M., Rafiqov A. O‘rta Osiyo tabiiy geografiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2002.
7. Абдуллаев С. И., Муртазаев Б. Ч., Назаров М. Г. The natural potehtial of the landscape //Life Sciences and Agriculture. – 2021. – №. 1. – С. 135-140.
8. Geldiyevich N. M. Facilities of plain landscapes of Uzbekistan and sustainable development //European science review. – 2018. – №. 9-10-1. – С. 88-90.
9. Абдулқосимов А. А., Назаров М. Г. Антропоген ландшафтларни тадқиқ этишнинг назарий асослари //40-жилд. – С. 15.
10. Навотова Д.И. Қашқадарё вилояти кишлок хўжалиги географияси ва уни карталаштиришнинг баъзи масалалари// Электронное научно-практическое периодическое издание. Экономика и социум. №3 (94), 2022. –721-725 с.
11. Qurbonov P. R. Iqlim o‘zgarishi sharoitida tekislik mintaqasi shaharlarining rivojlanish xususiyatlari (Janubiy O‘zbekiston misolida) //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-1. – С. 210-214.
12. Qurbonov P. Kichik shaharlarda agrosanoat majmuini rivojlanish imkoniyatlari va istiqbollari (Qashqadaryo viloyati misolida). – 2023.
13. Ярашев Қ.С., Назаров М. Қашқадарё воҳа ландшафтларининг мелиоратив ҳолати // Водий ва воҳалар: табиати, аҳолиси, хўжалиги. –Андижон, 2012. -Б. 143-145.
14. Tojievich E. B., Geldiyarovich N. M. Explanation of oronyms and orographic terms of Kashkadarya region //The journal of contemporary issues in business and government. – 2021. – Т. 27. – №. 1. – С. 3199-3209
15. Safarov I. B. Geographical features of pilgrimage tourism (in the case of Kashkadarya region) //Экономика и социум. – 2023. – №. 2 (105). – С. 321-324.